

УДК 159.9

АНАЛІЗ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ ЯК ОДНОГО З ІНДИКАТОРІВ КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ. СУЧАСНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Бурч О.І., аспірант
кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано сучасні психологічні підходи до розуміння поняття ідентичності й розглянуто структурний і функціональний аналіз внутрішньоособистісного конфлікту як одного із індикаторів кризи ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, внутрішньоособистісний конфлікт, криза ідентичності, психологічний підхід до ідентичності, особистість.

В статье проанализированы современные психологические подходы к пониманию понятия идентичности и рассмотрен структурный и функциональный анализ внутриличностного конфликта как один из индикаторов кризиса идентичности.

Ключевые слова: идентичность, внутриличностный конфликт, кризис идентичности, психологический подход к идентичности, личность.

Burch O.I. ANALYSIS INWARDLY OF PERSONALITY CONFLICT, AS ONE OF INDICATORS OF CRISIS OF IDENTITY, MODERN PSYCHOLOGICAL GOING NEAR UNDERSTANDING CONCEPT OF IDENTITY

In the articles analyzed the modern psychological going is near understanding of concept of identity and a structural and functional analysis inwardly of personality conflict is considered, as one of indicators of crisis of identity.

Key words: identity, inwardly personality conflict, crisis of identity, psychological going near an identity, personality.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається необхідністю подальшої розробки теоретично-практичних аспектів проблеми ідентичності та її кризи. Трансформаційний період в українському суспільстві супроводжується численними змінами, які спричинені насамперед нестабільністю всього соціуму, що охопила політику, економіку, культуру, освіту й інші галузі. Криза ідентичності може виявлятися в осіб різного віку, статі, різного соціального статусу, професійного та життєвого досвіду. Означена проблема виходить за межі загальної психології, вирішується на перетині вікової, педагогічної й диференційної психології. Саме тому особливого значення набуває дослідження ідентичності в дорослих людей у період професійного навчання, у студентської молоді, оскільки для неї характерно загострення проблеми психологічної кризи, що виявляється в індивідуальних, соціально-особистісних виборах, ідентифікації, самовизначенні та інших психологічних феноменах.

Проблема ідентичності постає в контексті сучасних досліджень розвитку й функціонування особистості в життєвому та професійному просторі. Звернення до цієї проблеми диктується актуальністю співвіднесення власного внутрішнього світу

із зовнішньою реальністю в ситуації трансформації різних сфер життя суспільства, а також посиленням інтересу до питань сенсу життя, самовираження, самореалізації, вибору, побудови істинного образу «Я» і його відповідності життєвому втіленню.

Ступінь розробленості проблеми. Термін «ідентичність» у вітчизняній психологічній літературі вживається доволі часто, але під час визначення самого поняття ідентичності стикаємось із труднощами, пов'язаними з неоднозначністю його трактувань.

У теорії когнітивного розвитку Ж. Піаже знаходимо визначення терміна «ідентичність», яке пов'язує це явище з розвитком поняття об'єктної незмінності, тобто незмінність об'єктів і ідентичність об'єктів еквівалентні [1].

А. Адлер розуміє ідентичність як єдність особистості в кожній людині. А досягнення цієї ідентичності можливе через усвідомлення своїх цілей, зміну життєвого плану та оволодіння власним часом [2].

Згідно з поглядами Е. Фромма [3], ідентичність – одна з універсальних людських потреб (яка полягає в прагненні мати певний соціальний статус), так званий психологічний принцип поведінки і джерело найбільш сильних бажань. Розглядаючи

трансформацію ідентичності в контексті розвитку людського роду та суспільства, автор пов'язував набуття ідентичності з появою індивідуалізації, більшої економічної, політичної й духовної свободи, а також усвідомлення себе як такого, що існує окремо від групи.

Квінтесенцію фундаментальних науково-психологічних поглядів із проблеми внутрішньоособистісної конфліктності можна звести до аналізу праць З. Фрейда, К. Левіна, А. Адлера, В. Франкла, К. Роджерса та ін., оскільки якраз у них сконцентровані головні концептуальні лінії досліджуваного феномена.

Багатством оригінальних ідей, які вплинули на свідомість людей ХХ ст., вирізняється теоретичний спадок З. Фрейда, котрий твердив, що людське існування пов'язане з постійним напруженням і подоланням суперечностей між біологічними потягами й бажаннями людини (насамперед сексуальними) та соціально-культурними, між невідомим і свідомістю. У цьому, на думку вченого, полягає гносеологічна й сутнісна парадигма глобальної конфліктності, розщеплення людського Его.

К. Левін визначив внутрішньоособистісний конфлікт як ситуацію, у якій на індивіда водночас діють протилежно спрямовані сили однакової величини [4]. Схематично, це можна зобразити так:

1. Людина знаходиться між двома позитивними силами приблизно однакової величини.

2. Людина знаходиться між двома приблизно негативними силами приблизно однакової величини.

3. На людину діють водночас дві протилежно спрямовані сили однакової величини в одному й тому самому місці.

Подальшого плідного розвитку теорія внутрішньоособистісного конфлікту набула у працях представників гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкл).

Серед учених, котрі внесли вагомий вклад у цю проблему, варто назвати С. Рубінштейна, В. М'ясищева, В. Мерліна, О. Леонт'єва та ін.

Згідно з концепцією О. Леонт'єва, зміст внутрішньоособистісного конфлікту зумов-

лений характером структури самої людини. Одна з важливих характеристик внутрішньої структури особистості складається з того, що будь-яка людина, котра мала провідний мотив і основну мету в житті, не може жити лише єдиною метою чи мотивом. Мотиваційна структура особистості завжди багатоступінчаста. Суперечлива взаємодія цих «вершин» мотиваційної структури різноманітних мотивів особистості й утворює внутрішньоособистісний конфлікт [5].

Принцип єдності особистості А. Адлер уважав головним в аналізі, а соціальні фактори визначальними у процесі формування особистості. Учений, як і З. Фрейд, був переконаний, що характер особистості формується в перші п'ять років і в дитячому віці вона зазнає впливу різноманітних несприятливих факторів, у результаті чого формується комплекс неповноцінності, який згодом впливає на поведінку й активність індивіда. Це й пояснює причину і зміст внутрішньоособистісного конфлікту, який особистість намагається подолати засобом «соціального почуття». «Соціальне почуття» (тобто взаємозв'язок індивідів) є вродженою властивістю людини й має соціобіологічну природу [2].

А. Адлер уважав це важливим критерієм психічного життя індивіда, оскільки недостатній рівень соціального почуття виявляється в злочинності, алкоголізмі, суїцидах, наркоманії, тобто є кризовим і конфліктогенним за своєю сутністю й наслідками. Стиль життя вчений розглядав як форму компенсації. Успішною компенсацією є досягнення індивідом збігу його прагнень, бажань до успіху зі змістом соціальних інтересів; часткова компенсація досягається в односторонньому пристосуванні до життя, гіпертрофованому розвитку однієї можливості.

Мета статті – розглянути внутрішньоособистісний конфлікт як один із індикаторів кризи ідентичності й проаналізувати сучасні психологічні підходи до розуміння поняття ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Є багато досліджень поняття «ідентичність», у більш широкому значенні ідентичність постає як безпосереднє переживання суб'єктом того або іншого ступеня тотожності з об'єктом; ідентичність – тотожність, рівнозначність, подібність предметів, явищ, понять. Самі по собі ці визначення не вносять в поняття ідентичності досить чіткого психологічного значення, оскільки вимагають розкрити те поняття, через яке ці визначення – поняття тотожності. «Тотожність – це рівність предмета або явища із самим собою; збереження протягом існування предмета чи явища одних і тих самих стійких рис». Тотожність

різноманітних образів «Я» завжди знаходиться в єдності з логічною операцією розрізнення та формується в контексті їхньої відповідності окремим уявленням індивіда в тій чи іншій сфері його життя. Проте в понятті тотожності існує й інша складова – тотожність себе з іншими. Ця частина визначення тотожності передбачає той факт, що ідентичність не є простою тотожністю самому собі або іншим, а має на увазі певні співвідношення «Я та інші». Саме в цьому контексті в психології йде аналіз розуміння ідентичності. «Через інших ми стаємо самими собою...», – писав Л. Виготський.

У межах психоаналітичної парадигми проблема ідентичності є однією з центральних у роботах Е. Еріксона [6]. Він у своїй епігенетичній концепції життєвого шляху доходить розуміння ідентичності як внутрішньої безперервності й тотожності особистості, як найважливішої характеристики її цілісності й зрілості, адекватності й стабільності щодо свого власного «Я», як інтеграції переживань людиною свого нерозривного зв'язку з певними соціальними групами. Це динамічний процес, який триває протягом усього життя й визначає систему цінностей, ідеали, життєві плани, соціальну роль індивіда, його потреби та способи їх реалізації. «Почуття ідентичності дає змогу реалізувати здатність бачити своє життя в контексті безперервності, як ретроспективно, так і в перспективі».

Аналізуючи специфіку досягнення ідентичності (на противагу змішанню ролей) як головну проблему, що потребує розв'язання в ранньому дорослому віці та як центральну якість, що з'являється у відповідний критичний період, Е. Еріксон наголошував на процесі перетворення «Его» в більш зрілу взаємодію з досягнутими соціальними моделями. Загалом же автор розумів ідентичність як процес і водночас результат організації життєвого досвіду в індивідуальному Я.

З особистісної точки зору ідентичність виступає як відчуття людиною власної неповторності, унікальності свого життєвого досвіду, що зумовлює деяку тотожність самому собі. Е. Еріксон визначає цю структуру ідентичності як результат прихованої роботи Его-синтезу й ресинтезу протягом дитинства, як форму інтеграції Я.

Визначаючи ідентичність як суб'єктивне відчуття безперервної самототожності, Е. Еріксон виділяє три основні її форми:

а) зовні зумовлена, виникає під впливом умов, які окрема людина не створює (статева, вікова, расова, національна належність);

б) набута, включає самостійні досягнення людини, визначені її волею і ступенем

прийняття відповідальності: її професійний статус, вільно обрані нею зв'язки, прив'язаності й орієнтації;

в) запозичена, включає засвоєні ролі, які задані якимось зовнішнім зразком і приймаються під впливом очікувань оточуючих [6].

На стадії «досягнутої ідентичності» людина, котра пережила кризу, приймає певні рішення щодо життєвих цілей, цінностей і планів, відповідно структуруючи своє життя й осмислюючи його. Така людина не тільки здатна зробити вибір та усвідомити його, а й виявляти стійкість стосовно альтернативних пропозицій соціуму.

У період трансформаційних змін сучасна особистість опиняється в ситуації, що провокує виникнення кризи ідентичності. Сучасна криза ідентичності виражається в різних формах: депресії й апатії, безмістовної жорстокості, різних формах залежності й безпорадності, прагненні втекти від реального світу, різних формах містицизму, нігілізму та нарцисизму, в алкоголізмі, у вживанні наркотиків, сексуальних перверзіях. Ця тенденція призводить до негативної автономії, ідеології безчасовості, дезінтеграції й відсутності життєвих планів, тобто до втрати ідентичності.

Насиченість сучасного життя кризами, своєрідність кожної в поєднанні з негативними емоціями, переживаннями, викликані неправильним трактуванням кризи чи діями його учасників, невмінням адекватно сприймати й інтерпретувати міжособистісні та внутрішньоособистісні конфлікти, використанням непродуктивних форм їх вирішення, породжують високий потенціал конфліктності особистості, середовища, суспільства, сприяють розвитку психосоматичних станів, неврозів, формуванню неадекватних психологічних захисних механізмів, стереотипів поведінки, зменшують працездатність і ефективність професійної діяльності.

Психологічні параметри й характеристики кризової поведінки особистості передбачають значущість усвідомлення своїх бажань, цілей, учинків, уміння слухати іншого, необхідність гнучкого застосування різноманітних психотехнік управління конфліктами. Тому варто, на нашу думку, розглянути особливості й тонку специфіку внутрішньо-особистісних конфліктів, які супроводжують кризу ідентичності особистості. Для з'ясування особливостей взаємозв'язку кризи ідентичності й внутрішньоособистісного конфлікту варто проаналізувати їх класифікацію, відстежити позитивні та негативні наслідки перебігу й вирішення.

Кожна молода людина постійно існує в конфліктній ситуації не лише з навколиш-

нім середовищем, а й із самим собою. Ситуація внутрішньоособистісного конфлікту й суперечності в межах власного Я не лише природна, а й необхідна для розвитку та вдосконалення особистості. Будь-який розвиток не може здійснюватися без внутрішніх якостей, а там, де суперечності, є її основа конфлікту [9].

К. Юнг вивчав проблему внутрішньоособистісних конфліктів крізь призму проблематики людських комплексів. Учений виходив із твердження про незмінність в історичному процесі змісту й форм розвитку особистості та її психічних процесів.

Е. Фромм звертався до проблем внутрішньоособистісного конфлікту, розглядаючи його в аспекті «екзистенційної дихотомії», згідно з якою у психіці людини закладений конфлікт двох начал: життя і смерті. Учений детально проаналізував причини, форми, зміст деструктивності як основи внутрішньоособистісного конфлікту. Особистість може змінитися лише в тому випадку, коли їй вдається звернутися до нових способів осмислення життя.

Можна виділити такі негативні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту в людей: припинення розвитку особистості, початок деградації; психічна та фізіологічна дезорганізація особистості; зниження активності чи ефективності діяльності; стан сумніву, тривожності, залежності людини від інших людей і обставин, загальна депресія; поява агресії чи, навпаки, покірності в поведінці людини у формі захисних реакцій на внутрішньоособистісні конфлікти; поява невпевненості в своїх силах, почуття неповноцінності й нікчемності; розлад життєвих цінностей і втрата сенсу життя.

Негативні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту стосуються не лише стану самої людини, її внутрішньої структури, а й взаємодії з іншими людьми, у групі, сім'ї, соціумі [7].

Такими негативними наслідками можуть бути деструкція наявних міжособистісних стосунків; аутизм, ізольованість у групі; підвищена чутливість до критики; девіантна поведінка та неадекватна реакція на поведінку інших; несподівані, нелогічні запитання, а також невдалі відповіді; суворий формалізм, пошук винних осіб.

Якщо внутрішньоособистісний конфлікт вчасно не вирішити, то він може призвести до складніших наслідків – стресів і неврозів. Стрес – обов'язковий компонент життя молодих людей, напруження, що мобілізує організм для боротьби з джерелом негативних емоцій. Надмірні стресові стани є шкідливими, бо вони супроводжуються зниженням працездатності й творчої ак-

тивності молодих людей. Безпричинна кволість, пасивність, дратівливість, безсоння, незадоволення – типові симптоми стресу, які можуть викликати ще й низку органічних захворювань у людини [8].

Наслідком внутрішньоособистісного конфлікту може бути фрустрація, коли підвищення напруження перевищує фрустраційну толерантність, тобто стійкість особистості до фрустраторів, причин, що викликають фрустрацію. Вони супроводжуються гамою негативних емоцій: гнівом, роздратуванням, почуттям провини. Негативними факторами подолання внутрішньоособистісного конфлікту стають неврози – група найбільш поширених нервово-психічних розладів, які мають психогенну природу. В основі лежить непродуктивно вирішена суперечність між особистістю і значущими для неї факторами дійсності. Глибокий внутрішньоособистісний конфлікт, який молода особа не в змозі вирішити позитивно й раціонально, – важлива причина неврозів. Немоżliвість вирішення конфлікту супроводжується виникненням хворобливих переживань невдач, незадоволених потреб, недосягнення цілей, втрати сенсу життя. Поява неврозів означає, що внутрішньоособистісний конфлікт переріс у невротичний конфлікт. Вища стадія розвитку внутрішньоособистісних конфліктів може виникати в будь-якому віці, але в більшості випадків він закладається в дитинстві в умовах порушення стосунків із навколишніх соціальним мікросередовищем, насамперед із батьками [9, с. 10].

Можна вважати, що позитивний ефект внутрішньоособистісного конфлікту полягає в такому:

1. Конфлікти сприяють мобілізації ресурсів особистості для подолання наявних бар'єрів її розвитку. Внутрішній конфлікт сприяє адаптації та самореалізації в складних умовах і підвищення стресостійкості.

2. Конфлікти допомагають самопізнанню й адекватній самооцінці. Позитивно вирішені конфліктні переживання загартовують характер, формують рішучість у поведінці особистості.

Висновки. Загалом розглянуті теоретичні підходи й точки зору не суперечать, а швидше взаємодоповнюють один одного, виділяючи як об'єкт дослідження різні аспекти феномена ідентичності, її типи, особливості розвитку тощо. При цьому дослідження професійної ідентичності, вивчення якої є пріоритетним у нашій роботі, лежить у сфері інтеграції досягнень різних психологічних орієнтацій.

Відчуття ідентичності створює умови для зустрічі людини зі своєю індивідуальністю, на ньому будується процес особи-

стісного та професійного самовизначення й зростання.

Сензитивним періодом для становлення адекватної ідентичності є, на думку більшості вчених, юнацький вік, у якому формується психологічна готовність до самовизначення та відбувається усвідомлення й оцінювання своїх якостей, рівня домагань, власного образу «Я».

Що ж до досліджень внутрішньоособистісного конфлікту, то варто зазначити, що він може мати як позитивні, так і негативні наслідки для людини та навколишніх. Тому кожна людина повинна керувати своєю конфліктністю, використовувати її лише в необхідних умовах, коли іншими засобами вирішити свої проблеми не вдається, спрямовувати конфліктну активність у потрібне річище, у потрібний час, у відповідних пропорціях, стримувати свою надмірну конфліктність і використовувати її в інших сферах життєдіяльності з вигодою для себе й інших. Крім цього, треба відводити конфлікту відповідне місце (не драматизувати) і вміти брати із конфліктної ситуації правильні знання.

У сучасних умовах кризи конфлікти виявляються як постійний фон соціального життя. Для того щоб запобігти, зупинити розкручування конфліктних механізмів, зняти конфліктність як життєвий фон, актуальним є вивчення ролі кризи ідентичності в становленні особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка / Ж. Пиаже. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 528 с.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
3. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; пер. Э.М. Телятникова. – М. : ООО Изд-во АСТ-ЛТД, 1998. – 670 с.
4. Левин К. Типы конфликтов / К. Левин // Психология личности: Тексты. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – С. 93–96.
5. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А.Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – 392 с.; Т. 2. – 320 с.
6. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М., 1996. – 344 с.
7. Дубчак Г.М. Внутрішньоособистісні конфлікти студентів у період навчання у вузі : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Г.М. Дубчак. – К. : Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2000. – 204 с.
8. Черепанова Е.М. Психологический стресс. Помоги себе и ребенку / Е.М. Черепанова. – М.: Академия, 1997. – 96 с.
9. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / К. Хорни – М. : Прогресс Универс, 1993. – 251 с.
10. Чепелева Н.В. Динаміка внутрішніх конфліктів студентів-психологів у процесі їх професійної ідентифікації / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – К. ; Чернівці, 1995. – С. 391–395.